

9.488/

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESULET JOG-, KÖZGAZDASÁG- ÉS
TARSADALOMTUDOMÁNYI SZAKOSZTALYANAK ÉRTEKEZÉSEI
SZERKESZTI DR. MARTONYI JÁNOS SZAKOSZTALYI TITKÁR

5

DR. KISS MÓR

NYUG. EGYETEMI NY. R. TANÁR:

A RÓMAI JOGI GYAKORLATOK JELENTŐSÉGE A JOGI OKTATÁSBAN

DR. SZEMÉLYI KÁLMÁN

EGYETEMI NY. R. TANÁR:

VÉTKESSÉGI FOKOZATOK ÉRTÉKELÉSE A RÓMAI JOGBAN

A SZAKOSZTALY 1943 MAJUS 12-I
ÜLÉSÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK

KOLOZSVÁR 1943

DR. KISS MÓR

NYUG. EGYETEMI NY. R. TANÁR:

A RÓMAI JOGI GYAKORLATOK JELENTŐSÉGE A JOGI OKTATÁSBAN

DR. SZEMÉLYI KÁLMÁN

EGYETEMI NY. R. TANÁR:

VÉTKESSÉGI FOKOZATOK ÉRTÉKELÉSE A RÓMAI JOGBAN

A SZAKOSZTÁLY 1943 MÁJUS 12-I
ÜLÉSÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK

KOLOZSVÁR 1943

19.488/5

országos színházi könyvtár
1968/R leltár

207

Felelős kiadó: Dr. Martonyi János

András László könyvnyomda nyomása, Kolozsvár, Brassai-utca 16.

I.

DR. KISS MÓR:

A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban

Nemrégiben jelent meg jogi irodalmunk terén, a római jog tanításának szolgálatában, a következő mű: „Szemelvények és feladatok római jogi gyakorlatokhoz”. Írta dr. Személyi Kálmán, egyetemi ny. r. tanár (Kolozsvár, Minerva, 1941. 76 l.).

Tekintve ennek a jogirodalmi terméknek jelentőségét a római jogi gyakorlatok sikerének biztosítása tekintetéből, mulasztás, sőt egyenesen hiba volna azt behatóbb méltatás tárgyává nem tenni. Mert ez a kis könyv megérdemli a vele való foglalkozást és értékének érdeme szerinti mérlegelését. Szerzője ugyanis — és erre már itt eleve rá kívánunk mutatni — szerencsésen megtalálta azt a módozatot, mely mellett a római jogi *gyakorlatok* a jogi tanrendszerünk szerint az első évfolyamon hallgatók számára a római jogi *előadásokkal párhuzamosan*, és pedig e tantárgy *összes hallgatói javára*, eredményesen értékesíthetőkké válnak.

Ma már mindenütt és hosszú idő óta nálunk is elismertnek mondható annak vitathatatlan volta, hogy az egyetem nyújtotta tudományos képzés sikeres eredménye az egész hallgatóságnak a tevőleges együttműködésbe való bevonásán nyugszik. Ez nem szorítkozhatik egyes arra hivatottak kiválogatására, akik a tudományos bűvárkodás különös képességű és előkészülettől függő, magasabb színvonalú feladata elé állíthatók. Az egész hallgatóság tevékenyülésének bevonására pedig a gyakorlatok szolgálnak, melyek kötelezővé tételét napjainkban már összes illetékes tényezőink követelik.

Önként érthető, hogy az ily gyakorlatok tartása minden egyes szaknál az ennek sajátosságaiból fakadó különleges követelmények érvényesítését követeli meg. Így a római jogi gyakorlatok is, melyekkel ezúttal kizárólag fogunk foglalkozni

és amelyeket *arra* és *ügy* kell értékesíteni, hogy forrásolvasással egybekötött bevezetést nyújtsanak a hallgatónak: vagyis megkezdni és amennyire csak lehet, sikeresen folytatni annak a tudományos alapnak elsajátítását, melynek birtokában az elvont jogszabály és az élet jelenségei közötti kapcsolatot, utóbbiak még oly előre nem láthatóan változatos fölmerülése mellett is, tisztán fölismerni tudhassa és így végeredményben majdan a jogalkalmazás életbevágó követelményeinek megfelelni képes lehessen.

Ezeknek a római jogi „*practicumoknak*” hatalmas lendülettel bekövetkezett igazi elindítása, tudvalevőleg, a nagy *Jhering* nevéhez fűződik, ki nemcsak a római jog egész fejlődéstörténetének mikénti alapszemlélete (*Geist des röm. Rechts* etc. c. művei) és a magánjogi dogmatika egyes terein lépett föl a maguk idejében valóságos „forradalmi eszmék” hirdetésével, hanem a római jogi gyakorlatok tekintetében is oly példát mutatott, mely nemcsak a göttingeni egyetem joghallgatóit, hanem még a külföld számos befejezett egyetemi jogvégzettséggel bíró tudományos szomjas egyéniségét, sőt a jogoktatás terén is már működő egyes szakférfiait is oda vonzotta az ő római jogi „*practicumai*” búvkörébe.

A nagyjelentőségű kezdeményezés nálunk is korán fölívta az érdeklődést és fölédzte a római jog tanításával kapcsolatosan az első és a további kísérletezéseket. Hogy ezekről mit kelljen tartani, arra fejtegetéseink tartalma, már magában véve is, kellő megvilágítást nyújthat.

Önként vetődik föl azonban itt egy kérdés, melynek a legszükségesebb keretek közti méltatására azért kívánatos kiterjeszkedni, mert az nagyon jó szolgálatot tesz szoros föladatunk megvilágítása érdekében és így kihatása van eredményeink megállapítására is. Ez a kérdés pedig úgy szól, hogy: nem kívánják-e meg ma az érintendő fejlemények, a jövőre nézve, a római jogi gyakorlatok kérdésének és különösen céljának gyökeres felülvizsgálat alá vételét?

Hisz gondoljunk az évszázadunk második tizedében föl lépett viharok arra a hatására, melynek a légáramlatot átalakító lezajlása kicsirázni, aztán az idő folyása mind teljesebben kibontakozni segítette azt a *közösségi eszmét*, melynek hatása a magánjog terén is különböző irányokban nagy mértékben érezhetővé vált, de amelynek illetén érvényesülését a római magánjog vonatkozó intézményeinek szabályozásában még nyomokban sem lephetjük föl. Hogy pedig ez nemcsak a rendkívüli idők átmeneti jellegű szüleménye, hanem legalább részben állandó fejleményt jelent, ebben alig lehet kételkedni.

Dehát korántsem állunk, a fölvetett kérdés tartalma tekintetében, egy új rejtéllyel szemben. Hisz nem szabad elfelejteni, hogy már korábban és még a régi eszmekör uralma alatt

is, az újabb idők forgalmi életének fejlődése, de különösen a szociális szempontok egymásután jelentkező sürgető követelményei mindenütt, folytonosan előbbre nyomuló szakítást idéztek elő a római jog szabályozásával, a hazai jogunk szempontjából éppen az előtérbe nyomuló kötelmi jog terén. Így láthatjuk ezt még ott is, hol a római jog hatása a jogfejlődésre sokkal szélesebb téren érvényesült, mint nálunk, hol a római magánjog az intézmények szabályozásának kialakulása körül termékenyítő erejének túlnyomó részét tényleg éppen a kötelmi jog terén fejtette ki.

Mindez azonban pillanatra sem tartóztatta föl a római jogi gyakorlatok folytonos térhódítását. És ha még nagyobbá válnék is az új jogfejlődés eltávolodása a római jogi szabályozástól, a római jogi gyakorlatok célja, éppúgy, mint magának a római jognak tanítása, ennek *különös* rendeltetése folytán, meg fog maradni. És meg is kell maradnia. Hisz ha a kérdést nem így ítéljük meg, ez a fejlemény magának a római jognak csak az egyetemes jogtörténelem hajlékába és legfeljebb annak egy előkelőbb lakosztályába való visszavonulásához kellene, hogy vezessen. Úgy, hogy tényleg már csak idő kérdése volna annak bekövetkezése, hogy a római jog mint *önálló* disziplina eltűnjék a jogi oktatás tanrendjéből. Ezt pedig éppen a római jog tanításának *az a különös* és belátható időn belül változásnak alig alávett célja zárja ki, mely a jogi szabályozás tartalmának dogmatikai hatásától merőben független. És ha a kérdéses cél fölfogása körül mutatkoznak is némely eltérések, ezek a mi kérdésünkre nem gyakorolnak befolyást.

Nem is foglalkozunk itt ezzel tovább és legfeljebb záróként történjék róla még egy rövid megemlékezés.

Hazánkban a minket érdeklő római jogi gyakorlatoknak éppen csak *egy nagy és nehéz problémája* van. És ez az, hogy alkotmányosságunknak 1867-ben bekövetkezett újjáéledése után az 1875-ig fenntartott osztrák (Thun-féle, jogoktatási rendszert követőleg a jelzett évben életbeléptetett reform — mely azóta egészben véve, lényege szerint és különösen a mi kérdésünk szempontjából éppen nem változott — a római jogot úgy illesztette be a tanulmányi rendbe, hogy az azzal kapcsolatosan tartandó római jogi gyakorlatok csakis a tényleges helyzetnek minden tekintetben megfelelő *módszer* segítségével válhatnak, céljuk szolgálatában, a főkollégiumot hallgató összes első évfolyambeliek javára sikeresekké.

És itt térünk vissza a Személyi professzor könyvére vonatkozólag már mindjárt bevezetőleg tett arra a kijelentésünkre, hogy abban fölleljük annak a módszernek szerencsés keresztülvitelét, mely mellett a római jog első tanévi előadásaival *párhuzamosan együtthaladó* gyakorlatokat, még a mai tan-

rendszerben rejlő, súlyos akadályok mellett is, be lehet az *összhanglatóság* részére, a tanmenetbe illeszteni. Éspedig akként, hogy míg az arravalóságukkal kitűnő ifjak az ő előképzettségüknek az után már megfelelő magasabb szeminárium tevékenységben vehetnek önkéntesen részt, addig azok a társaik is, akik a kérdéses módszer szerint tartott gyakorlatokkal befejezték a római jogi szakelődások hallgatását, megszerezhetik azt a nélkülözhetetlen minimumot, amelyet részükre a római jog tanulásának nyújtania kell.

Személyi professor könyvecskéje éppoly egyszerű, mint amily célravezetőnek ígérkező eszközökkel igyekszik a fentebb hangsúlyozott föladatnak megfelelni. Nevezetesen: egyszerű és könnyű forrásolvasmány (Justinianus „institutioinak” legelső kis részlete: J. I. 1. pr. §§ 1—4.) nyitja meg az 50 sorszám alatt egymást követő, némely sorszámok alatt többrendbeli adalékból csoportosított szemelvényeket és feladatokat; hiven követvén maga a szerző is a jelzett első olvasmányban (J. I. 1. §§ 2.) hangoztatott azt a helyes didaktikai szempontot, hogy kezdetben könnyű és egyszerű, majd utóbb fokozatosan nehezebbé váló feladatok elé állítsa tanítványait. A forráselemzés (exegeticum) azután a 2—13. számú olvasmányokban a római jog alkotó tényezőinek megismerését célzó szemelvényekkel folytatódik, melyek szerencsés kézzel kiválógatva, legalább egyes részletek tekintetében, azoknak a ránk maradt irott emlékeknek megismerése révén tárják a jog fejlődését a kezdő jogász lelki szemei elé, amelyekből és illetve amilyenekből a római jogra vonatkozó tudásunkat is merítjük. És hogy mindez haszonnal legyen értékesíthető, a magyar fordítással is néhol megtoldott olvasmány mindenikénél föllelhető az útbaigazító műszótár a teljes megérthetést biztosító „megjegyzésekkel” kapcsolatban.

Ezek után kerül a tulajdonképpeni gyakorlati esetekre a sor. Úgy azonban, hogy ezek is tarkítva vannak közibük ékelt forráselemzésekkel.¹ A gyakorlati esetek nagyrészt a mai jogforgalmi életből vevődtek. De fordulnak elő olyanok is, melyeknél szerző az antik római világba vezeti vissza tanítványait, illetőleg olvasóit.² Sőt a fentebb érintett szövegelemzések egyike-másika is gyakorlati esettel kapcsolatos.³

Nem kívánunk itt annak a kérdésnek taglalásába bocsátkozni, hogy vajjon indokolt-e nálunk, a németeknek az ő viszonyaikban gyökerezett példáját követve, főképpen csak a mai jogélet eseteivel operálni? Avagy inkább az antik római

¹ 17., 28., 31., 39., 42. és 43. sz. szemelvények.

² 20. sz. I. és II. (32—33. l.), 23. sz. (36—37. l.), 33. sz. (53—54. l.), 35. sz. (55—57. l.), 44. sz. (66—67. l.).

³ 31. sz. (46. l.), 39. sz. (59—62. l.), 42. sz. (64—65. l.).

jogélet köréből, túlnyomóan a római mesterek responsumainak a jogász elme- és érzékfejlesztés szempontjából oly nagyjelentőségű eseteit és fejtegetéseit kellene — éppen a klasszikus ókori világ életének a tanulók lelki szemei elé való megjelentetésével — az *így több irányban* elérhető didaktikai cél elérését megkísérelnünk? Miután az utóbbi módozat tanrendszerünk keretében csak egy kiemelkedőbb, kisebb, és pedig továbbhaladni akaró csoportnak válhatnék előnyére, indokoltnak látható szerző eljárása és annak a mű előszavában azzal a körülménnyel történő igazolása, hogy az inkább biztosítja a kezdő összhallgatóság érdeklődésének lekötését. És nagyon szerencsés gondolat volt a jelzett szemponttal összhangzásban Yhering egyik idevágó (Jurisprudenz des täglichen Lebens) művének példájával a gyakorlati esetek egész sorozataira vonatkozó olyan kérdéseket fölvetni,⁴ melyek mindnyájunk életfolyásában csakugyan úgyszólván naponta fölmerülnek, de nem is gondolunk azok jogi tartalmára. Holott elemezve az azok jogviszonyi mibenlétében rejlő jogi tartalmát, elsajátítani segíthetjük az a jogász ítéliképességet, mely az elmélet és gyakorlat emberére nézve egyaránt nélkülözhetetlen, hivatásuk megfelelő betöltése szempontjából.

Egyszóval: Személyi professor könyve megtalálta azt a módozatot, mely mellett a mi tanrendszerünk sem zárja ki a római jog tanításának a cél eléréséhez vezető oly gyakorlatokkal való kiegészítést, melyek kötelezővé tételét, mint minden jogász szaktanulmánnyal és így a római joggal kapcsolatban is, követelnünk kell.

Még csak az szolgáljon zárószóként az előrebecsátottak kiegészítésére, hogy napjainkban, mikor az egész jogéletet érő változások a magánjog fejlődési folyamatában is oly erősen éreztetik hatásukat, nem szabad, éppen a római jog tanítása szempontjából, egy körülményt tekinteten kívül hagynunk, melyre nézve mindazoknak egyet kell érteniök, kiknek fölfogását, egy vagy más tekintetben, még oly tekintélyes távolságok választanak el is egymástól. Ez pedig az, hogy bármily különbözők legyenek is a jogszabályok *tartalmát irányzó alap-gondolatok*, azoknak a jogélet szükségleteit kielégítő módon való létesítésénél, fejlesztésénél — és talán amit különösen kell hangsúlyozni — a jogviszonyoknak eleve el sem képzelhető változatosságai közepette való *alkalmazásánál*, döntő szerepe van annak a *jogász érzéknek*, mely a régi római klasszikus mestereket máig is útmutatást nyújtó vezérszerephez juttatta. Ennek a jogász érzéknek elsajátítására különösen a római jogászok irataiban előforduló responsumok éppoly értékes szolgálatot teljesítenek, mint a művész részére az ókori hellén

⁴ 21., 22., 27. és 32. számok alatti kérdéscsoportok.

művészet ránk maradt hagyatékának szemléletébe való elmélyedés.

Jogi tanrendszerünk korlátolt lehetőségei között ehhez nyitja meg az utat Személyi könyve, úgy, hogy azon az összes hallgatók elindulhatnak. Erre összpontosul a döntő szempont, melynek jelentősége fennmarad, ha a római jogi szabályozás jogi tartalmának szelleme, még oly nagy mértékben vált és fog még inkább csak történelmi anyaggá válni.

II.

H o z z á s z ó í á s o k

Dr. SZEMÉLYI KALMÁN, egyetemi ny. r. tanár:

A jogászfjúsággal több mint 20 éve tartok állandóan római jogi gyakorlatokat és e téren szerzett tapasztalataimat értékesítettem a „Szemelvények és feladatok” kiadásával, másrészt hozzá óhajtottam járulni a jogázképzés átalakításának előkészítéséhez. Megtisztelő, hogy a római jognak és a jogázképzésnek olyan régi, nagyírú tudósa, mint Kiss Mór, szerény munkámmal foglalkozott.

A régi, magas színvonalú exegetikus gyakorlatok mestere talán elszomorító lehetett a kezdőknek szánt gyakorlatok között a szövegelemzés háttérbeszorulása. De erre éppen az ifjúsággal való érintkezésem szorított reá. Haladókkal el tudtam jutni több ív terjedelmű, értékes tanulmányok kidolgozásáig és érdemleges megvitatásáig, de sem kezdőknél, sem haladóknál nem észleltem érdeklődést a szövegelemző gyakorlatok iránt. Fel is vettem magamban a kérdést: mi az oka annak, hogy a jogászfjúság idegenkedik az exegetikus gyakorlatoktól? Ez a kérdés megszívlelendő jogi oktatásunk további fejlődése és átalakítása szempontjából is.

Könnyen felvetődik az a gondolat, hogy az érdeklődés el lanyhulása a modern kódexek megjelenésével és a magánjognak a pandektajogi gyámságból való kibontakozásával kapcsolatos. Ez azonban nem így van. A szövegelemzés nem is pandektajogi gyakorlat, sőt inkább a tiszta római jog megismerését célzó és történeti jellegét feltételező tevékenység. Azt is tapasztaltam, hogy az ifjúság szívesen próbálkozik a római jogban tanult tételeknek képzelt vagy gyakorlati példákon való alkalmazásával. A római jognak talán csak azok az elemei ébresztenek idegenkedést, amelyek archaisztikus vagy részletező jellegűek, pl. rabszolgák, felszabadítottak jogviszonyai, posthumus-okra, kitagadásra vonatkozó jogtételek, stb.

Véleményem szerint a szövegelemzés népszerűtlenségének okait másban kell keresnünk.

Az egyik ok a nyelvi nehézség. E részben nem a középiskola latin tanításának a ki nem elégtő voltát kell vádolni, hiszen a magasabb osztályokban sokkal nehezebb olvasmányokkal küzdenek, mint amilyen a jogi szövegekben kerül eléjük. A nyelvi nehézség a jogászai latinságnak az irodalmi latinságtól való eltéréseiben rejlik. A szavaknak a latin műnyelvben való jelentése sokszor messzire eltér a közönséges jelentéstől, amit egyébként a magyar jogi műnyelvben is észlelhetünk. S a mi ifjúságunknak nem áll rendelkezésére, mint a német ifjúságnak, latin jogi szakszótár. A latin-német Heumann-Seckel féle kitűnő szakszótárt jogászaink közül nagyon kevesen tudják használni. Ezt a hiányt már ezelőtt 15 évvel észleltem s azóta állandóan dolgozom latin-magyar jogi szakszótár szerkesztésén, az eredeti szövegekből a kifejezések csoportosításával, a jogirodalmi korszakok s az interpolációs kutatás eredményeinek lehető figyelembe vételével.

A másik ok, amely kezdő jogászainknál megnehezíti az exegetikus gyakorlatokat: a forrás szövegének, jogi gondolat-tartalmának magas színvonala. Azt kellene hinni, hogy ez inkább buzgó és lelkes munkára indító mozzanat. De gondoljuk meg, hogy kezdő jogászainknak előbb a jogi gondolkodás elemeit kell elsajátítaniok, mielőtt nehezebb és bonyolultabb jogi szövegekkel foglalkoznának.

Dr. Kiss Mór professzor úr 1883-ban adta ki az első magyar nyelven megjelent római jogi gyakorlati esetgyűjteményt. Akkor egész más előkészültséggel, más kiválogatódás alapján rekrutálódtak a gyakorlatokon résztvevő hallgatók. A magyar középiskola sokkal szigorúbban vette a latin nyelvet, sőt az akkor élő nemzedék idősebb tagjai még társalgási nyelvek is használták. Ami pedig a kiválogatódást illeti: nagyobb körből, önkéntes érdeklődés és tanári ajánlások, előzetes érdemek, vagy legalább ígérő adottságok (nyelvismeret, olvasottság, stb.) alapján történt az egészen szűkkörű s haladóknak szánt szemináriumba való felvétel, amiként így történik ma is a haladóknál.

Amikor azonban a jogi tanulmányokkal párhuzamosan kezdőket foglalkoztatunk, csak sokkal szerényebb keretek között válogathatunk; ha pedig kötelezővé tesszük a gyakorlatokat, akkor éppen nem lesz kiválogatódás. A résztvevők számától és kvalitásaitól függ, hogy mily színvonalon mozoghat a gyakorlat és hogy lehet-e legalább egyes résztvevőkkel kisebb tanulmányokat kidolgoztatni.

Ha nem is érzük el a régi szűkkörű haladó gyakorlatok szubtilis érdekességét, nem kicsinyelhetjük a kezdőknek szánt általános gyakorlatok jelentőségét. Örömmel és büszkeséggel állapíthatom meg, hogy Egyetemünk jogi kari professzorai és jogi karunk is az egyetemi autonómia által lehetővé tett kör-

ben mindent megtesz a jogi oktatás modernizálására és az országos reform előkészítésére. Ez a régesrég készülő és sokat vitatott országos reform mindig a jövőbe tolódik; annál nagyobb jelentősége van annak, hogy a jogi karok és profeszszorok az adott keretekbe öntsenek friss életet, és pedig lehetőleg abban a szellemben, amely a reformterveket átlengi. Ebben az irányban, a kezdők gyakorlatainak kötelezővé tételét szem előtt tartva, született az a gyakorlati segédkönyv, amelyet az a megtiszteltetés ért, hogy e tudományos szakosztály előtt róla beszéltünk.

III.

DR. SZEMÉLYI KALMAN:

Vétkeességi fokozatok értékelése a római jogban

I.

A szerződéses kötelmi jogviszonyok kialakulásának bölcsőjét a dologi vagyónátruházásokban megvalósult ú. n. kész ügyletekben (kész csere, kész vétel) kell keresni. A római jognak ismert stilizált ügylete, a mancipatio is visszamutat a reális értékcsere-re, mint stilizálás előtti ősalakjára.

A reális értékcsere-ügyletnél csak az utólagos helyzet, a lebonyolítás utáni panaszok jelentettek kötelmi természetű viszonyt. Ha az értékcsere kezdetleges feltevéseit valamely körülmény megdöntötte: területhiány (*actio de modo agri*), esetleg a dolog elperlése (*actio auctoritatis*), akkor szövődött a felek között kötelmi viszony. Tehát a szavatosság bizonyos esetei voltak a szerződéses kötelmi jogviszonyok ősei. A minőségi szavatosság persze sokkal későbbi eredetű.

Az értékcsere-ügyleteknél felmerülő utólagos panaszok kizárólag objektív hiányok miatt merülnek fel. A vevőt nem érdekli az, hogy az eladó tudott-e a területhiányról, vagy hogy a súlyhiány csalás vagy tévedés következménye-e? Ha objektív hiány van, akkor ezt számonkéri, bármennyire nem tehet arról a másik fél.

A megrövidített fél a sérelemre úgy reagál, mint bármely más személyes vagy vagyoni sérelemre, tehát a bosszú, *compositio* és ennek korlátozásai a szerződéses ősjog fejlődésének is mozzanatai. Azért az említett jogorvoslatok (*actio de modo agri*, *auctoritatis*) *poenalis* jellemvonásokat is megőriztek.¹

A földművelő és harcos római ősök minden ügyködésükben a kézzel fogható realitást keresték, nem hiába szerepel a kéz, a manus az ősjog fontosabb mozzanataiban: manus *inietio*, a nő feletti manus, a hatalomalattinak *manumissio*ja,

¹ Girard Mayr: *Geschichte und System*, 604. l.

mancipium, mancipatio stb. A kéz a hatalomnak közvetlen eszköze, utóbb annak jelképe. Ez a darabosan reális ősjog bizalmat, hitelt nem ismert. Ezért állíthatjuk az elsőbbségét a kész ügyleteknek, amelyekhez az utólagos hiányok miatti jogorvoslatok, mint a szerződéses jogviszony első jelenségei csatlakoznak.

A bizalomra alapított ügyletek közé még a nexumot sem lehet számítani, amikor az adós önön személyét adta hitelezőjének eventuais hatalmába.

II.

Mégis korán eljutott a római jogfejlődés a bizalmi ügyletek korszakába, mert a *fides*, a szótartás és az ebben való bizalom nemzeti sajátosság volt a rómaiaknál.² A *fides*-t nem is lehet lefordítani, a szótartás és bizalom kifejezés nagyon szűk ahhoz képest, hogy a rómaiaknál mi minden gyökerezett és nyert szabályozást a *fides*-ben.³ Eleinte egészen kívül áll a jog birodalmán: önálló ételszabályozó. A patronus és a cliens viszonyában, az állam és tisztségviselői között, Rómával barátságos viszonyban álló idegen államok polgáraival való érintkezésben és más viszonylatokban, ahol jogszabály nem is léphet közbe, hivatkoznak a *fides*-re, amely mindezekben a helyzetekben meghatározza a helyes magatartást és erkölcsi erővel szorítja az embereket annak betartására.

A köztársasági Rómában olyan erős volt a *fides*, hogy az uralma alatt álló élettérben nem is volt szükség jogszabályra, mint ezt a halálesetre szóló bizalmi meghagyásoknál még törvényi időben is észleljük s amint eredetileg bizonyára azoknál a viszonyoknál is így volt, amelyekben később a jog fogadta be és tartotta fenn a *fides* irányítását.

A jog területén először a *fides*-szegés büntetése jelenik meg. A köztársasági korszak vége felé már lazább az erkölcs, a *fides* uralma az élet különböző vonatkozásain hanyatlik s ugyanakkor jogi intézménnyé, több vonatkozásban a jogot termékenyen irányító eszmévé és végül szakszerű jogi műkifeje-

² Fr. Schulz: Prinzipien des römischen Rechts, 151—161. 1.

³ Plautus szövegeiben sűrűn fordul elő, főként adott szó, vagy nyilatkozat megerősítésére. — Kunkel: Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht. Festschrift Koschacker II. k., 6. s. köv. 1. Kunkel ebben a tanulmányában azt a feltételezést indokolja, hogy a praetor peregrinus gyakorlatában a *fides*-re hivatkozva érvényesültek törzsrómai jogszabályok, így a stipulatio és az abból származó igény.

zessé szilárdul a fides, mint *birtokosi bona fides*, továbbá a kötelmi jogviszonyokban, mint a *bonae fidei szerződések* eszmei alapja és az öröklési jogban a *fideicommissum* intézményében.

A szerződési jogviszonyok körében a fides legkorábbi hatása olyan szerződések létesülése, amelyekben a szolgáltatás nem egyidejű, hanem az egyik fél előre szolgáltat és bizalommal vár a másik fél szolgáltatására. Ulpianus edictum-kommentárjában Celsusra hivatkozással ideszámítja mindezeket a szerződéseket: *omnes enim contractus, quos alienam fidem secuti instituimus* (Ulp. D. 12, 1, 1, 1.). Azért — folytatja Ulpianus — a praetor a „de rebus creditis” cím alatt foglalja edictumába a commodatum-ra és a pignus-ra vonatkozó szabályokat is, mert ezekben a jogviszonyokban is odaad az egyik fél a másiknak valamely dolgot, amelyet később vissza kell kapjon. Összefügg ez a szoros kapcsolat avval a jogtörténeti előzménnyel is, hogy a commodatum és a pignus a fiducia-ból, mint a fides-re alapított régi szerződési alakból fejlődött ki.

Ezek a szerződési alakok eleinte nem állították még át az egész jogviszonyt a fides szabályai alá, tartalmilag az érték-cicserélés, vagy visszaszolgáltatás volt ezeknek is a lényege (kölcson, fiducia). De megindították a bonae fidei szerződések kifejlődését. Egyes kutatók már *Plautus* színdarabjaiban vélik a consensualis szerződések nyomait feltalálni (Kr. e. II. sz. eleje), mások későbbre teszik azok megjelenését. *Cicero* közlései alapján annyit nyugodtan állíthatunk, hogy *Quintus Mucius Scaevola* jogtudós (aki Kr. e. 95-ben volt consul) már ismerte a realis és consensualis szerződéseket. Ezek vezettek a római kötelmi jog nagyszerű kiépítéséhez s így a fides a forrása a római jog legnagyobb értékű fejlődésének.

A bona fidesre alapított realis és consensualis szerződések már nemcsak a szolgáltatás elhalasztását, hanem a szerződési viszony lebonyolításának minden mozzanatát a bona fides szerint szabályozták.

III.

A bizalom erkölcsi és jogi tekintetben is súlyos terhet ró a bizalommal megtiszteltre; azt a követelményt, hogy a beléje vetett bizalomnak mindenben meg is feleljen: „*grave est fidem fallere*” mondja Ulpianus (D. 13, 5, 1, pr.). Amidőn a hitelező az adósban bízik és annak szolgáltatását elhalasztja, akkor a pusztá dologi szolgáltatás mellé az adós személyes magatartásában rejlő szolgáltatás lépett: a „dare” mellé a „facere vel praestare”. A jogfejlődésnek evvel a mozzanatával multhatatlanul összefüggött az, hogy az adós magatartását a fides szem-

pontjából bírálni kellett, hogy megfelelt-e minden tekintetben a fides követelményeinek. Ez pedig már eltérés az elhalasztott szolgáltatásnál előforduló átmeneti alaktól is, amelynél, mint a kölcsönnél, az adós magatartása közömbös, a realis szolgáltatás számít (eredményért való felelősség). Az átmeneti alakot a római jog sticti iuris szerződési viszonyaiban találjuk, a fejlődés újabb alakját a bonae fidei szerződésekben.

A *stricti iuris jogviszonyokban* ugyanis az adósnak szolgáltatása „szigorúan” van meghatározva, de *ez a szigor nemcsak az adósra vonatkozik, hanem a hitelezőre is*: ő szigorúan csak azt a magatartást követelheti az adóstól, amire ez lekötötte magát. Ez logikus, de a későbbi fejlődés szemüvegén át szemlélve, elriasztó következmény. Olvassuk például a következő szöveget:

Ulpianus libro XI. ad edictum D. 4, 3, 7, 3.: Non solum si alia actio non sit, sed et si dubitetur an alia sit, putat Labeo de dolo dandam actionem et adfert talem speciem, qui servum mihi debebat [vel ex venditione vel] ex stipulatu, venenum ei dedit et sic eum [tradidit]: vel fundum, et dum [tradit] imposuit ei servitutum vel aedificia diruit, arbores excidit vel extirpavit: ait Labeo, sive cavit de dolo sive non, dandam is eum de dolo actionem, quoniam si cavit, dubium est, an competat ex stipulatu actio, [sed est verius], si [quidem] de dolo cautum est, cessare actionem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio: [si non est cautum, in ex empto quidem actione cessat de dolo actio, quoniam est ex empto, in ex stipulatu de dolo actio necessaria est].

A szöveg a doli actio és a szóbeli szerződéshez fűzött doli clausula viszonyára vonatkozik. Doli actio-t csak akkor lehet adni, ha a szerződési kereset nem vezet célhoz, de Labeo szerint akkor is, ha kétséges, hogy a szerződési keresettel célt érhet-e a hitelező. Az adós, aki szóbeli szerződésben rabszolga szolgáltatását ígérte és azután azt megmérgezte s így szolgáltatva, a stipulationak eleget tett, tehát szerződési kereset ellene nincs. Még ha doli clausula is volt a szóbeli szerződésben, akkor is kétséges, hogy van-e helye szerződési keresetnek. Ezért Labeo mindkét esetben külön actio de dolo megadását tartja szükségesnek. Másik példa ugyanerre a jogtételre, ha az, aki a telek szolgáltatására kötelezte magát, szolgáltatja azt, de előbb szolgálmi joggal terheli, vagy épületét megrongálja. Interpolatiók: [vel ex venditione vel] az adás-vétel már Labeo idejében is bonae fidei szerződés volt, tehát Labeo nem kétkedhetett abban, hogy az eladott rabszolgát megmérgező eladó ellen van-e helye az actio empti-nek. A [tradere] két ízben interpolatio mancipare helyébe. A szöveg végén interpolált rész közli Ulpianus álláspontját, amely szerint clausula doli esetén a szerződési keresetnek van helye s így az actio de dolo-ra nincs szükség. A befejező rész és a „si quidem... si”

szerkezet a kompilátorok műve.⁴

Az idézett Ulpianus-szövegből — a könnyen felismerhető interpolatiokat is figyelembe véve — világosan kitűnik, hogy *a régi álláspont az volt, hogy nem az adós egész magatartása, hanem csak az általa tett ígéretbe közvetlenül beleütköző magatartása sérti meg a hitelező jogát.* Ehhez kapcsolódik a doli clausula kifejlődése és beillesztése után ennek szoros értelmezése: csak az ígérettel összefüggő adós-magatartásra vonatkoztatja Labeo a doli clausulát és nem az adós egyéb magatartására. Paulus hasonló jogesetre vonatkozó szövegében (D. 45, 1, 91, pr.) a régi álláspontot fejezi ki a következő mondat: *qui dari promisit ad dandum, non ad faciendum tenetur.*

Ez az átmeneti álláspont az adós magatartásának csak egy részét vonja a kötelmi jogviszonyba s ami ezen kívül marad, az csupán a civiljogi iniuria körében lehet magánjogi (büntetési) igény alapja. Szükség volt tehát a praetori közbelépésére és egy kiegészítő új, praetori jogi delictum: a dolus kiképzésére vagy felhasználására, hogy a stricti iuris obligatio-kban a kötelmi kötöttségbe nem ütköző, de a szerződési köteleiséget mégis megghiúsító adósmagatartást jogi szankció alá vonják.

A bonae fidei szerződési jogviszonyokban már az egész adósmagatartásra kiterjed a fides követelménye. Ez azután szükségessé tette az adós egész magatartásának megbíráását. Ebből a bírálathból fakadt a római jogban a felelősségnek a vét-kességgel való kapcsolata. Ha eleinte nem is tettek fokozati különbséget a fides-ellenes magatartásban, mégis természetes, hogy a szerződési viszonyban fides-ellenes magatartás sokkal tágabb esetkört ölelt fel, mint a szerződésen kívüli iniuria. Ami fides-ellenes, az nem okvetlenül iniuria.

IV.

A dolus-fogalom a praetori gyakorlatban és edictumban fejlődött ki, mint önálló praetorjogi delictum. Azután a szerződési jogban a fides-ellenes magatartást azonosították a dolus-szal. Így tehát *a dolus a szerződési jogban nem önállóan kitermelt, hanem átvett fogalom* és idegenszerű jellegét mindvégig (még a mai napig is) megtartotta.

A dolus a szerződési jogban nagyon tág befogadóképes-

⁴ Az interpolatit részben már Pernice észlelte (Labeo II. 168. l.). Haymann Z. S. 40. 263. l., Arangio Ruiz: Responsabilità contrattuale 13. l., lényegében a fenti jelzéssel egyenlő terjedelemben tartják interpolálnak a szöveget.

ségű fogalom, éppen mert minden fides-t sértő magatartást belefoglaltak. A fides-t sérti, ha valaki nem úgy viselkedik, mint a jó emberek szoktak. A fiduciára alapított kereset szövegében volt ez a mérték (Cicero de off. 3, 61.): „*ut inter bonos bene agier oportet et sine fraudatione*” — kell viselkednie, ha helyesen akar eljárni a szerződő fél, s nem ahogyan az ő egyéni körülményei és adottságai szerint legjobb igyekezettel eljárhatott. Tehát ez a mérték valóban, miként *Marton Géza* rámutat, objektív és nem szubjektív mérték.

A dolus, mint praetorjogi delictum természetesen szándékossgot feltételezett. A szerződési jogban a dolus fogalom befogadása megindította az alanyi vétkesség következményének kifejlődését.

Eleinte minden fides-ellenességet dolusnak tekintettek s a szerződési jogban a dolus-on kívül más hibás viselkedést nem ismertek.⁵ Ezt bizonyítja az a formula, amellyel a köztársasági jogtudósok a fides-re alapított jogviszonyokban már helyesnek felismert viselkedés követelményét a stricti iuris obligatiókra átvinni kezdték: a *stipulatio dolum malum abesse afuturumque esse*. Csak dolus-ra vonatkozik ez a stipulatio, pedig ha ennek szerkesztése idejében már culpa-fogalom is kialakult volna, arra is kiterjesztették volna. A köztársasági korszak kauteláris szövegei kicsinyes részletességgel igyekeztek ellensúlyozni a régi ius civile merevségét (példa a *stipulatio Aquiliana*), fel nem tehető róluk, hogy kihagyták volna a clausula doli szövegéből a culpa-t, ha ezt már ismerik. Az a körülmény is, hogy a fides-be ütköző magatartás miatt infámiával sújtották az adóst, megerősíti a feltevést, hogy eredetileg a szerződési jogviszonyokban csak egyetlen kategóriája volt a vétkességnek, miként a szerződésen kívüli viszonylatban is csak egy: az iniuria.

Az azonban nyilvánvaló, hogy a dolus a szerződési viszonyokban eleinte tágabb esetkört foglalt át, mint a vétkességi fokozatok kialakulása után. Minden hibás magatartás, amely a fides mértékét nem ütötte meg, dolus volt. Később azonban a culpa-fogalom befogadása után a dolus jelentése szűkebb, szubjektívebb lesz s a valóban tudatos károsítási szándékkal minősített hibás magatartást jelöli meg.

⁵ Pernice: *Labeo* II. 158–159. I. szerint „*sine dolo malo*” ugyanannyit jelent, mint „*bona fide*”, vagyis kifogástalan viselkedést.

A római jogtörténészek általában azon a nézeten vannak, hogy a *culpa*-fogalom a szerződésen kívüli károkozás körében a *lex Aquilia* kazuisztikájában jelenik meg és első csiszolását itt kapta. Eszerint a szerződéses jogviszonyok körében nem önállóan kiértelt, hanem kívülről befogadott fogalom.⁶

A *culpa-fogalom* befogadása hajlékonyabbá tette a szerződéses jogot, mert nem állította a jogászokat az elé az alternativa elé, hogy a dolus messzemenő következményeivel sujtásák az adóst, vagy egészen felmentsék, hanem módot adott a felelősség fokozatainak kiképzésére. Bizonyos mértékig ez enyhítés volt, más irányban szigorítás. Enyhítés volt annyiban, hogy a culpa területén nem alkalmazták a dolus súlyosabb következményét, az infámiát. De szigorítás volt más vonatkozásban, mert ha csak dolus-ért lehetett felelőssé tenni az adóst, akkor nyilván szabadult a felelősségtől az esetek nagy részében. Akármilyen szigorúan és tágan vonták is meg a dolus körét, mégse lehetett azt minden hibás magatartásra kiterjeszteni.

A klasszikus római jog a szerződési viszonyokban a felelősséget már három fokozatban rója ki: *dolus, culpa, custodia*. Ez utóbbinak megjelenési időpontját nem tudjuk meghatározni, sőt az is sokáig vitás volt, hogy a klasszikus római jog egyáltalán ismerte-e s nem inkább a klasszikus utáni fejlődés terméke. Ez a kérdés a magyar irodalomban is megvitátás tárgya. Marton *custodia-tanulmánya*⁷ ismerteti a külföldi vitairodalmat és állást foglal amellett, hogy a custodia-t a klasszikusok már ismerték és alkalmazták, s hogy annak eredeti jellegét az interpolatiók elhomályosították. Kiss Barnabás pedig egész könyvet szentelt ennek a kérdésnek; ebben Marton Géza álláspontját elfogadta és széles interpolatios kritikával erősítette. Különbö azóta a külföldi irodalomban is elnémultak az aggályok, amelyek régebben a custodia-t poszt-klasszikus interpolatióknak tulajdonították. Azt a kérdést azonban, hogy a custodia-felelősség mikor jelent meg a római jogban, közelebbről, hogy megelőzte-e vagy követte a culpa-fogalom kifejlődését, fel sem vetették. A régiebb időre vonatkozó forrásanyag hiányossága mellett meg kell elégednünk annak a megállapításával, hogy a klasszikus jogászok már ismerték és alkalmazták.

Eszerint szerződéses jogviszonyokban az adós felel mindig dolus-ért, ami szándékos hűségsegezést jelent, bizonyos esetekben ezen túlmenőleg culpa-ért, ami hibás magatartást jelent

⁶ Visky Károly: A vis maior a római jog forrásaiban, 36. l.

⁷ Marton Géza: Felelősség custodiaért. Magyar Jogi Szemle könyvtára, 1924, 15. s köv. l.

szándékosság nélkül s végül egyes jogviszonyokban még custodia-ért is. *Marton Géza* szerint a custodia *culpa-tagozat*, amely felöleli a felelősséget minden olyan esetért, amely nem vis maior (i. m. 20. s köv. l.).

Egyenkint vizsgálva e vétkességi fokozatokat, voltaképpen *egyedül a dolus jelenti az adós szubjektív vétkességét*, a másik két fokozat csupán a szerződési jog szempontjából hibás magatartást jelent. A modern jogi kategóriák rátukmálásával objektív felelősségnek lehetne a culpa-t és a custodia-t is minősíteni. Ámde ezek a kategóriák csak erőltetve huzhatók reá az ókori esetjogra. A klasszikus jogászok esetről-esetre vizsgálták, hogy hibás volt-e az adós magatartása. A culpa elhatárolására sem használtak általános szabályokat vagy mértéket (el is tekintve attól, hogy a culpa kifejezés régebbi használata oly értelmű, hogy magában foglalja a dolus-t is (Z. S. 49. 163. l.)), de az kétségtelen, hogy nem tettek engedményeket az adós esetleges egyéni fogyatkozásainak, hanem szigorúan szem előtt tartották a legmagasabb igényeket, amelyeket bizalmi viszonyban támaszthatnak a felek egymás iránt.

Dolus-ért a bonae fidei jogviszonyokban minden adós és minden hitelező felelős szerintük, de nem minden szerződésben tették felelőssé a feleket a culpa-ért. *Küblertől* származik az az észlelés, hogy amelyik fél önérdékből, valamely előnyért vesz részt a jogviszonyban, az felel culpa-ért is, amelyik pedig altruisztikus módon, saját előny nélkül vesz részt, az csupán dolus-ért felel (*Utilitätsprinzip*). A viszterhes szerződéseknel mindkét fél felel dolus-ért és culpa-ért is, az ingyenes depositarius, a megbízott és az ingyenes használatra kölcsönadó csak dolus-ért felel.

VI.

Custodia-t a szerződő féltől olyan jogviszonyokban követelnek, amelyekben dolgot azzal a kötelezettséggel vesz át, hogy azt visszaszolgáltatja és ebből a jogviszonyból előnyt élvez, tehát a commodatarius-tól, attól, aki anyagot vesz át feldolgozásra (fullo, sarcinator), a bérlőtől, stb.⁸ A custodia

⁸ Általában elismerik a commodatarius-nak, a bérlőnek, az idegen anyag feldolgozójának custodia-kötelezettségét, továbbá a receptum nautarum etc.-val járó custodia-t. *Kiss Barnabás* foglalkozik az eladó custodia-felelősségének bizonyításával (A veszély kérdése adásvételnél a római jogban. Kecskemét, 1940. I. 72—168. l.). *Seckel* által felsorolt további esetek az önérdékű inspector, a horrearius, a felkínálkozó depositarius, társának dolgát átvevő társ, kézizáloghitelező, haszonélvező (Heumann-Seckel Handlexikon custodia-cikke). Ezek közül több eset vitás.

azt jelenti, hogy az ezzel terhelt szerződő fél minden közönséges emberi erővel elhárítható károsító körülményért felel, akármennyire is véten volt magatartása. Semmiféle exculpationak nincs helye. A rómaiak avval indokolták ezt a felelősséget: *debuisset custodire*. Ez az indokolás azonban valószínűleg Justinianus kompilátoraitól származik, mert egészen szubjektív irányú: mégis kifejezésre jut benne az a helyes jogi érzés, hogy a kezünkbe kerülő idegen dologra jobban kell vigyáznunk s még fokozottabban kell gondját viseljük, ha más valaki a dolgot saját érdekünkben és irántunk való bizalomból adta használatunkba vagy őrizetünkbe. Gyakorlatilag a római forrásokban arról az esetről van szó, amikor a dolgot ellopták vagy azt harmadik személy megrongálta; a *custodiagondolat* szerint az elővigyázat és őrizet fokozása minden ilyen esetet megelőzhet s kimentésre nincs alap.

A szerződési viszonyok egyikében sem tette felelőssé a római jog a szerződő feleket olyan körülményekért, amelyek az elővigyázatosság és őrizet fokozásával sem háríthatók el. Az ilyen esetek a klasszikus íróknál különböző elnevezések alatt (*casus, casus fortuitus, vis maior*) fordulnak elő, később ezeknek jogi műkifejezéséül a *vis maior* kifejezést fogadta el a jogtudomány. Ennek esetköréből *Visky Károly* legújabban megjelent tanulmánya tájékoztat (A „*vis maior*” a római jog forrásaiban).

A klasszikus római jog szerződéses viszonyokban alkalmazott felelősségi rendszerét az eddigiekben a legújabb tudományos kutatásban elfogadott és nálunk különösen *Marton Géza* tanulmányaiban kifejtett álláspont szerint ismertetem, elhagyva a részletkérdésekben még fennmaradó vitákat és nehézségeket.

A *culpa-fogalom* bevonása a szerződéses felelősségi rendszerbe, mint már rámutattam, *nem enyhítés volt*, hanem a felelősséget az adós olyan hibás magatartásaira is kiterjesztette, amelyek fides-szegésnek nem voltak minősíthetők. Azt, hogy a klasszikus jog felelősségi rendszere „objektív színezetű”, a római jogtudósok általában elismerik és ezen a *culpa-fogalom* befogadása nem változtatott. *A culpa-fogalom befogadásával sem enyhébb, sem szubjektívebb nem lett a szerződéses felelősség*. Azért nem tudom követni *Marton Gézát* abban, hogy a római jog fejlődésének ezt a mozzanatát úgy tünteti fel, mint a felelősséget korlátozó jelenséget és mintha menetegetni kellene a klasszikus római jogot ezért.⁹

⁹ *Marton Géza*: *Szladits Mjog* IV. 841. 1. Különösen a következő részlet: „Ez a csodálatos konzervativizmus magyarázza és menti egyúttal a római klasszikus jognak azt az ellentmondását, hogy az ősi individualista felelősségi rendszernek egy olyan szociális elvet fogadott tengelyévé, mint aminő a vétkekesség.”

VII.

Más jogterületről átvett műkifejezés használata mindig avval a veszéllyel jár, hogy nem pontosan fedi a fogalmat, amelynek megjelölésére felhasználják. Ezt lehet a culpa-fogalomnak a szerződési jogviszonyokban való alkalmazásánál is észlelni.¹⁰

A deliktuális jognak a talaján termelődött ki a culpa-fogalom s ott is abban a fejlődési szakban, amikor büntető-és magánjogi elemek még nem különültek el élesen, tehát a compositio eszme körében. A szerződéses jogviszonyokban nem valóban vétkes viselkedést, hanem szerződési hűség szempontjából hibás magatartást jelölték meg culpa kifejezéssel. Talán önállóbb és egyenesebb vonalú lett volna a szerződési jog felelősségi rendszerének további fejlődése, ha más, önálló kifejezést alkalmaztak volna. Érdemileg azonban a római klasszikus jogban nem befolyásolta a culpa kifejezés a kazuisztikát s miként a custodia-esetkör bizonyítja, annak továbbfejlődése is objektív irányú maradt.

A klasszikus felelősségi rendszert a culpa-fogalom alkalmassá tette arra, hogy a sokrétűvé fejlődött társadalmi és kulturális viszonyok közepette is kielégítse a szerződő felek igényeit, sőt arra is, hogy a közép- és újkori szerződési jog kifejlődésének alapját képezze. Ha tehát a legújabb korban olyan tudományos irányzat erősödik, amely nemcsak részletekben óhajt változtatni a vétkességi rendszeren, hanem annak elvi alapját elveti és más elméleti alapot keres, akkor ez nem devalválhatja a vétkességi rendszer elfogadásának értékét a klasszikus római jogra vonatkozóással. Ha túl is haladja a jogfejlődés a római jogot, az annak magakorabeli értékét, valamint a jog későbbi fejlődésére való kihatását utólag nem érintheti.

VIII.

Kérdés az is, hogy szükségképpen egységes elvi alapon kell-e megoldani a szerződéses jogban a felelősséget a szerződésen kívüli kártérítés előfeltételeivel? Vajjon nem célszerűbb-e mindkét jogterületen önállóan tárgyalni és megoldani a problémát? *Marton Géza* állást foglal amellett, hogy mindkét jogterületen egységes alapelvekre kell a kártérítési kötel-

¹⁰ *A r a n g i o - R u i z* (Responsabilità contrattuale 4. l.) helyteleníti a szerződéses vétkesség és a szerződésen kívüli vétkesség szembeállítását (torto contrattuale, extracontrattuale), mégis egész könyve igazolja, hogy a szerződéses felelősséget külön kell tárgyalni.

met felépíteni.¹¹

Marton Géza a magánjogi felelősség egységes elméletében a megelőzés elvét tűzi ki alapul és a felelősséget a megelőzés lehetőségének határáig, tehát a vis maior-ig terjeszti, hacsak az érdekelv vagy a kármegosztás elve nem indokolnak korlátozást. Az érdekelv alapján a teljes (vis maior-ig) terjedő felelősséget csak az önösen érdekelt tevékenység körében engedi érvényesülni. A másért végzett tevékenység körében (pl. szivességből, vagy mint gyám, tanú, orvos, stb. végzett tevékenységnél) korlátozná ezt, sőt szerinte e körben „aggály nélkül mehetnének el elvileg a személyes mértékkel mért vétkekességig”.¹² A vétkekesség tehát harmadlagos funkciót enged: az ingyenedős enyhített felelősségét a vétkekesség szüntesse meg és a méltányossági felelősségenyhítést zárja ki.¹³

Az az érzésem, hogy Marton Géza elmélete par excellence a szerződésen kívüli kártérítésre van szabva és hogy a szerződéses jogviszonyokra erőltetés nélkül nem volna átvihető. Nem bocsátkozva általános bírálatba, miután ehelyütt csak a szerződéses jogviszonyok körében és jogtörténeti keretben mozog tanulmányom, annyit mégis megemlítenédnek tartok, hogy *a megelőzés a szerződési jogviszonyban nem kielégítő kiindulás*, mert a szerződő féltől pozitív irányú és határozott mértékű tevékenységet kell követelnünk, nem pedig jogsértéstől való tartózkodást és hogy aki ilyen tevékenységre szerződésileg lekötötte magát, az felelős szerződésű, vagyis olyan magatartásért, amilyent a másik fél a fennforgó körülmények szerint tőle elvárhat.

A másért végzendő tevékenységre szerződő, tehát pl. a díjazás nélküli megbizott nem volna felmenthető a felelősség alól, ha nem járna el az elvont mértékű teljes gondossággal. Marton Gézának előbb idézett álláspontja szerint pedig ezt az ingyenes megbizottat személyes mértékkel mért vétkekesség hiányában még a régi culpa lata alól is fel lehetne menteni. Nem hiszem, hogy ilyen vonatkozásban maga Marton Géza is nem tartana szükségesnek valamely korrektívumot. Az a benyomásom, hogy ő az ingyenes szerződő félnek harmadik személy rovására elkövetett károsító tényére gondol, amikor a megbizottal szemben a felelősségméréséklés elfogadható volna, fenntartva a lehetőséget, hogy valóban érdekelt megbizóval szemben a szerződésen kívüli kártérítés szabályai szerint esetleg igényt lehetne támasztani.

Ez csak egy példa arra, hogy *a szerződésen kívüli viszonylatban helyesnek vélt megoldás nem okvetlenül meg-*

¹¹ Szladits Mjog IV. 790—792. l.

¹² Szladits Mjog IV. 837. l.

¹³ Szladits Mjog IV. 842. l.

nyugtató a szerződési viszonyon belül. De ha Marton Géza egy-
séges elveit a szerződési viszonyokra próbáljuk alkalmazni,
akkor sorozatosan nehézségekre bukkanunk.

A *megelőzés elvét* s következőleg a felelősségnek a pre-
venció-lehetőség határáig való kiterjesztését¹⁴ a szerződési vi-
szonyokra alkalmazva, visszajutunk a klasszikus római cus-
todia-hoz, amelynek a jelenkori jogba való befogadásáért
Marton Géza már előbb is síkra szállt.¹⁵ Ámde míg a rómaiak
csak meghatározott jogviszonyokban s azoknak is csak egyik
vonatkozásában (az idegen dolgokért való felelősségben) al-
kalmazták a custodia-t, addig a megelőzési elv általános kár-
térítési alap volna. Ez túlterhelése lenne a szerződő félnek,
aki elvállalja az elvont mérték szerint mérendő szerződés-
hű magatartást, de külön kikötés nélkül ezen túlterjedő veszélyt
nem vállal. E tekintetben különben az egyes szerződési viszonyok
között, ezek természetéből folyó különbségek vannak.
A vállalkozó felelőssége és a munkás felelőssége között lényeges
az eltérés.

Az *érdekelv* alkalmazása is aggályos lenne a szerződési
jogviszonyokban, mint már a díjazás nélküli megbízott felelős-
ségének példáján láttuk. Ingyenes őrzés elvállalása és ingyenes
használatra átengedés esetén sem kielégítő, hogy csak konkrét
személyes vétkesség legyen a felelősségre vonás alapja.
Az eddigi „enyhébb”, tehát a dolus-ért s az elvont mértékű
culpa lata-ért való felelősség fenntartandó.

A *méltányossági kárrendezés* kiterjesztése sem kívánatos.
Ez az elv a szerződési viszonyokban a jómódú fél helyzetét
megrendítené. Ha lehet arról szó, hogy a felelősségnek a megelőzés
lehetőségének határáig való felfokozása serkentő hatású
volna a szerződő félre, akkor még sokkal erősebb lenne a méltányossági
kárrendezés kilátásának destruáló hatása a gazdaságilag
gyengébb szerződő félre. Itt az elvont mértékű teljes
gondosság követelményéből nem szabad engedni, ha nem
akarjuk szinte lehetetlenné tenni a szerződések létrejöttét
gazdaságilag egyenlőtlen felek között. Nem sokat segítene a
vétkességi elvnek az a kiegészítő szerepe, amelyet e tekintetben
Marton Géza is fenntartana: t. i., hogy a méltányossági mér-
séklet csak a „nem durván vétkes” félnek adná.¹⁶

Nagyon helyes és a modern magánjogban nélkülözhetet-
len a gazdaságilag gyengébb fél védelme a szerződési jogban,
de ez a kizsákmányolás elleni védelemben, a joggal való vissza-
élés kizárásában, a kényszerítő szerződéstartalmak megállapí-
tásában stb. valósuljon meg s nem abban, hogy a vagyontalan

¹⁴ Szladits Mjog IV. 834. l.

¹⁵ Marton Géza: Felelősség custodiaért. 1924. 26—28. l.

¹⁶ Szladits Mjog IV. 840. l.

szerződőt hibás magatartásának következményeitől *törvényesen* vagy bíróilag mentesítsük. A valóság az, hogy a gyakorlatban amúgyis gyakran illuzórius a vagyontalan szerződő fél felelőssége a behajthatatlanság miatt: ezt a veszélyt viselnie kell a jómódú szerződő félnek. Ezen nem segíthetünk; de az már megengedhetetlen, hogy még bíztassuk is a vagyontalan szerződőt, hogy ne erőltesse meg magát az elvont mértékű teljes gondosság kifejtésére, hiszen ha ennek elmulasztásából kár származik, az nem az ő kára lesz.

Marton Géza egységes elveinek a szerződési jogban való alkalmazása tehát nem vezet megnyugtató eredményekhez. Egységes elmélet kialakításának szükségét és lehetőségét nem látom be. Elméleti vonatkozásban csak annyit jegyzek itt meg, hogy az abszolút jogot még sem lehet „elsődleges kötelelem”-nek tekinteni és Zsögöd megvilágító szóképét (sűrített kötelelem) szószerint venni.¹⁷ Az abszolút jog megsértéséből származó dologi igény sem azonos jogi természetű a kötelmi jogviszonnyal (bár kártérítési elemei vannak, lásd Kolosváry Bálint Szl. Mjog V. 286. l.).

A klasszikus jogot illetően a jogesetek eldöntését elméleti szempontok nem befolyásolták,¹⁸ azért a culpa-fogalom befogadásának e korszakban nem is lehetett irányító hatása, erről csak az általánosító és összefoglaló hajlamú klasszikus utáni jogban lehet szó.

IX.

A klasszikus utáni jogra nézve sem lehet szemrehányás az, hogy a culpa-fokokozatok rendszerét tovább fejlesztette. Lényeges változás az, hogy a culpa fogalmán belül két fokozatot különböztettek meg: a culpa lata-t és a culpa levis-t. Mértékül pedig két elvont értékmérőt választottak: a közönséges átlagember és a jó családapa mértékét. Culpa lata, ha valaki az átlagembertől elvárható gondosságot nem fejt ki. Culpa levis, ha valaki az átlagos gondosságot tanúsítja ugyan, de annak a felfokozott igénynek, amelyet az életérett, felelősségtudatos emberrel szemben támasztunk, nem felel meg. Világos, hogy az egyik fokozat sem szubjektív vétkességet jelent, hanem a szerződésű magatartásnak durva vagy kevésbé durva megsértését.

Emellett a posztklasszikus jog néhány kivételes esetben

¹⁷ Szladits Mjog IV. 791. l.

¹⁸ Nemcsak a vis maior esetkörüre vonatkozással áll ez, hanem általában. Visky i. m. 166. l.

valóban szubjektív irányban korlátozza az adós felelősségét, a *diligentia quam in suis* eseteiben. Ezekben az esetekben ugyanis csak olyan hibás magatartásért teszik felelőssé az adóst, amilyent saját ügyeiben sem szokott tanusítani. Ezek nagyrészt olyan esetek, amelyekben az illető szerződő fél valóban saját egyéni tevékenységi körében jár el, így a társasági viszonyban, a hozományi vagyon kezelésében, bárha magatartásának van is kihatása az ő ügyködése alapján mások által támasztható igényekre. A források azonban nem hagynak kétséget aziránt, hogy evvel a mértékkel csak a culpa levis-ért való felelősséget enyhítették s nem mentesítik az illetőt az átlagembertől is elvárható gondosság elmulasztásának következményeitől. Tehát még ez a culpa-fokozat sem jelent tisztán szubjektív vétkeiséget.

X.

A klasszikus utáni jognak már érintett változtatásait Justinianus magáévá tette és interpolatiókkal a Digestába felvett szövegekbe is belevitte. Ezenfelül a custodia-felelősséget culpa in custodiendo-ért való felelősségre fokozta le, vagyis beleszorította a culpa levis keretébe, kivéve az egyetlen jogviszonyt, melyben fenntartotta: a hajósok, fogadósok receptum-át. Megemlítésre méltó még az a változás is, amely valószínűleg szintén Justinianus kompilátorainak műve, hogy a megbízott felelősségét a culpa levis-re kiterjesztették, tehát szigorították.

A klasszikus kor utáni római jogfejlődés tehát nagybanegészen megmaradt a régi római állásponton, hogy az adós magatartását szerződéses jogviszonyokban elvont mértékkel méri és az adóst a szerződési hűség alapján elvárható mértéken alól maradó hibás magatartásáért felelőssé teszi. A diligentia quam in suis esetkörében eltér ettől a mértéktől s e részben csakugyan csorbát ejt a bona fides-re alapított klasszikus felelősségi rendszeren és engedményt tesz a kényelmesebb életberendezkedésű keleti embernek, a bizantinusnak, akinek részére Justinianus törvénykönyve készült.

A felelősségi rendszernek a közép- és újkori továbbfejlődése a Justinianus-féle dolus—culpa lata—culpa levis fokozatok részletes kidolgozásával történt és nem a konkrét alanyi vétkeiség alapján. A diligentia quam in suis rebus azonban mégsem tűnt el nyomtalanul. Még ma is alkalmazzuk bizonyos esetkörben.

Justinianus vétkeiségi rendszere lényegileg nem enyhébb, mint a klasszikus, csupán az említett esetkörben (diligentia

quam in suis) és még a custodia részleges leépítése révén tompította a szerződési hűség követelményeinek életét. A culpa-fokokozatok szaporítása (culpa lata—levis) érdemi változást az adós magatartásának megítélésében nem hozott, csak az esetek kényelmesebb besorozását tette lehetővé s viszont további hajlékonyságra képesítette a rendszert.

A dolus-fogalom ugyanis szűk volt arra, hogy befogadja mindazt a szerződési hűségellenes, hibás magatartást, amelyet a jogérzet és a forgalom szükséglete felrött annak az adósnak a terhére is, akit a régebbi jog csak dolus-ért tett felelőssé. A culpa lata-fokozat bevezetése arra szolgált, hogy az ilyen adósnak felelősségi körét kiterjesszék¹⁹ arra a hibás magatartásra, amelyet a forgalmi felfogás minden embernek felró, azokra az esetekre, amelyekben szándékoság ugyan nincs, de az átlagembertől is elvárható gondosságot sem fej-tette ki az adós. Tehát *a culpa lata nem enyhített az adós felelősségén, sőt ellenkezőleg, kiterjesztette*. Azokban a jog-viszonyokban viszont, amelyekben a culpa-felelősség már fenn-állt, a kétfokozatú culpa behozatala avval a következmény-nyel járt, hogy a culpa lata esetköre szigorúbb elbánás alá ke-rült, mint addig, mert hiszen a culpa lata-val terhelt adóssal úgy bántak, mint a dolus-szal terhelttel. Tehát e vonatkozás-ban is nem enyhítést, hanem szigorítást találtunk.

A culpa levis határai azonban nem mennek túl a klasszi-kus culpa határain. Nem biztos, hogy már a klasszikus kor-ban a bonus paterfamilias gondossága volt-e a mérték, vagy ezt a kifejezést csak a posztklasszikus jog fogadta el jogi mű-szó gyanánt,²⁰ az azonban bizonyos, hogy a klasszikusok a culpa-felelős adóstól éppen olyan mértékű gondosságot köve-teltek, mint a posztklasszikusok a culpa levis-ért felelős adós-tól.²¹ Eszerint a culpa lata—levis megkülönböztetés nem je-lentette a felelősségnek a vétkességi skálán, a vétlen felelős-ség irányában való kiterjesztését.

Elhomályosíthatja ezt a vonatkozást az a körülmény, hogy a posztklasszikusok (vagy a kompilátorok) a custodia-felelősséget kiküszöbölván, annak esetkörét a levis culpa ka-tegóriájába szorították. Oly esetben tehát, amelyben a klasszi-

¹⁹ Arangio Ruiz: Responsabilità contr. 258. l.

²⁰ Marton Géza (Bonus paterfamilias, 15—23. l.) közli az erre vonatkozó vitát és maga részéről azt az álláspontot foglalja el, hogy a fogalom befogadása és kiképzése a klasszikus korszak elejére megy vissza. Ezt az álláspontot erősíti a fiducia-keresetnek fent idézett szö-vege, amely ha nem is kifejezetten, de lényegileg ugyanazt követeli, amit a posztklasszikus jog a bonus paterfamilias gondosságával fejez ki.

²¹ Marton (Bonus paterfamilias, 21. l.) kifejezése szerint: a jó embertípus diligentia-ját követelték meg.

kus jog az adóst minden hibakeresés nélkül tette felelőssé a custodia-ért, Justinianus szövegeiben hibával igyekeznek a felelősséget indokolni. Evvel kapcsolatban azután diligentissimus paterfamilias-ról, exactissima diligentia-ról olvasunk, olyan kifejezéseket találunk, amelyek a levis culpa határainak kiterjesztésére, vagy éppen új kategória, a levissima culpa képzésére mutatnának. Ha később ilyen irányú próbálkozások történtek is a római jogtudományban, ezek már régen túlhaladtak s az említett kifejezéseket csupán annak a törekvésnek lehet tulajdonítani, amellyel Justinianus kompilátorai a custodia-szövegeket a levis culpa esetei közé sorozva, azoknak vétkességi indokolást igyekeztek adni. Ez azonban nem sikerült kísérletnél egyébként nem minősíthető s a vétkességi rendszert nem módosította.

A levis culpa felfokozása tehát nem sikerült s a custodia-ért való felelősség kiküszöbölése valóban enyhítés a klasszikus rendszerrel szemben, vagy mondjuk Marton Gézával: az objektív felelősség kiszorítása a vétkességi elv túlsúlyra jutása következtében. Tekintve a custodia amúgyis szűk esetkörét és számításba véve azt, hogy a custodia-felelősségi esetek egy része culpa in custodiendo, in eligendo és más vétkességi címen a culpa levis körében mégis az adós terhén marad, gyakorlatilag kicsiny a jelentősége a custodia-felelősség kiküszöbölésének.

Sokkal nyomósabb a jelentősége annak a már említett módosításnak, hogy Justinianus jogában a megbízott felelősségét a levis culpa-ért is megállapították, pedig ez a régebbi jogban mint altruisztikus szerződő fél, csupán dolus-ért felelt. Ez ugyan áttöri az ú. n. hasznossági elvet, de mégis Justinianus legsikerültebb újításai közé tartozik. Nem találkoztam olyan véleménnyel, amely ebben a vonatkozásban a klasszikus római jog álláspontját fölébe helyezné Justinianus szabályának. S az is nyilvánvaló, hogy utóbbi sokkal szigorúbb a megbízottal szemben, mint a régebbi jog.

Egészben áttekintve Justinianus módosításait, csak igen csekély mérvben (a custodia-felelősség eltüntetésében és a diligentia quam in suis eseteiben) találunk enyhítést az adós javára, sokkal szélesebb mederben szigorítást. Ennek a megállapításnak fokozott jelentőséget ad az a körülmény, hogy Justinianus egyébként szívesen enyhít az adóst terhelő jogszabályokon (pld. kamat-, kártérítés-korlátozások, zálogtárgy eladásának 2 évre elhalasztása stb.).

Az interpolatio kritika elterjedése óta a római jog művelői hajlamosak lettek arra, hogy a klasszikus utáni jogfejlődés minden felderített mozzanatát aláértékeljék a klasszikus joggal szemben. A római vétkeességi tanítás modern kritikája sem mentes ettől a hajlamosságtól.

Az elfogulatlan és jogtörténeti távlatra is beállított szemlélet el kell, hogy ismerje azt, hogy a két culpa-fokozat bevezetése, valamint a bonus paterfamilias és az átlagember viselkedésének elvont mértéke, a részletszabályok közül pedig a megbizottnak a levis culpa-ért felelőssé tevése értékálló újítások voltak és hozzájárultak ahhoz, hogy a római jog vétkeességi elvei a szerződési jog terén másfélezer év óta uralkodjanak.

